

فهرست‌نویسی پیش از انتشار

درویشی، محمدرضا، ۱۳۳۴-.

دایرةالمعارف سازهای ایران (جلد دوم) / محمدرضا درویشی. -- تهران
مؤسسه‌ی فرهنگی- هنری ماهور، ۱۳۸۴.
ج: مصور (بخش رنگی)، نقشه، جدول، نمودار.

ISBN: 964-6409-45-8: (ج. ۱)

ISBN: 964-8772-03-7: (ج. ۲)

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

ج. ۱ (۱۳۸۰).

مندرجات: -- ج. ۲. پوست‌صداها و خودصداهای نواحی ایران. --
۱. سازهای ایرانی -- دایرةالمعارف‌ها. ۲. موسیقی ایرانی. الف. عنوان.

۷۸۹/۴۱۹۰۳

ML ۱۰۲/الف ۹د۴

م ۸۴-۳۷۸۴

کتابخانه‌ی ملی ایران

دایرة المعارف سازهای ایران

جلد دوم

پوست صداه و خود صداهای نواحی ایران

محمد رضا درویشی



مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران ۱۳۸۴



مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۱۱۰، کدپستی ۱۶۱۱۹، صندوق پستی ۴۷۷-۱۹۵۷۵
تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰-۷۷۶۴۶۰۰۴-۵
فکس: ۷۷۵۰۶۵۵۳
http://www.mahoor.ir email: info@mahoor.ir

دایرةالمعارف سازهای ایران

جلد دوم

(پوسته‌سداها و خودسداهای نواحی ایران)

محمدرضا درویشی

ویراستار: محمد افتخاری
عکس: رضا معطریان
گرافیک: آرلین وارطانیان
حروف‌نگار و صفحه‌آرا: حمید قربان‌جو
پالایش تصاویر: سینا برومندی
طراحی نقوش در پوسته‌سداها: فرزانه مالکی‌دیزجی
نت‌نگار: ماهان نُرودی
مترجم: علی ادیب‌راد
چاپ اول: ۱۳۸۴
تعداد: ۳۳۰۰ جلد
لیتوگرافی: کارا
چاپ: صاحب‌کوثر
صحافی: معین

© همه‌ی حقوق چاپ و نشر این اثر انحصاراً (طبق قرارداد) محفوظ است.

شابک ۷-۰۲-۸۷۷۲-۹۶۴ ISBN 964-8772-03-7

به نام خدا

حدود چهار سال از انتشار نخستین مجلد دایرةالمعارف سازهای ایران گذشت و اکنون جلد دوم آن پیش روی شماست. این کتاب در سال ۲۰۰۲ میلادی از سوی جامعه بین‌المللی اتنوموزیکولوژی (SEM) به عنوان کتاب برگزیده‌ی سازشناسی معرفی شد و جایزه‌ی ویژه‌ی واکسمن (اتنوموزیکولوگ فقید آلمانی) را به خود اختصاص داد. در طول این چهار سال نیز مطالبی در معرفی و تأیید و تشویق کتاب در مطبوعات منتشر شدند که انتشار آن را "رویدادی فرخنده" و "همتی جانانه" دانستند و حاصل کار را "وسیع‌ترین و مفصل‌ترین منبع تحقیق و مراجعه درباره‌ی سازهای ایران تلقی کردند.

بدیهی است این واکنش‌ها و تأیید و تشویق اهل نظر و استقبال پژوهندگان و دستداران موسیقی، از رنج و خستگی و دشواری‌های تلاش ناشر و مؤلف این اثر می‌کاهد و آنها را به ادامه‌ی راه ناهموار و کار فرساینده‌ی انتشار آن دلگرم می‌کند اما همان‌طور که در مقدمه‌ی جلد اول این دایرةالمعارف اشاره کردیم کار تحقیق، تألیف و انتشار کتاب‌های مرجع مستلزم صرف زمان و هزینه‌های بسیار زیاد و بالطبع نیازمند منابع مالی و امکانات گسترده‌ای فراتر از امکانات و توانایی‌های یک ناشر خصوصی است و این دشواری‌ها ایجاب می‌کند مسئولان و کارگزاران سیاست‌های فرهنگی نیز توجه و واکنش درخور و دلگرم‌کننده‌ای با این نوع آثار داشته باشند و راه انتشارشان را هموار کنند.

مؤلف محترم و پرتلاش این اثر درباره‌ی دشواری‌های کار پژوهش و تألیف و نیز اهمیت و ویژگی آن در مقدمه‌ی کتاب و همچنین در گفت‌وگوهای مطبوعاتی سخن گفته‌اند. آنچه ناشر در اینجا می‌تواند بیفزاید اشاره‌ی کوتاهی است به کوهی از مشکلات کار ویرایش، حروف‌نگاری، نمونه‌خوانی، نت‌نگاری، پالایش عکس‌ها، رسم نقشه‌ها، طراحی گرافیکی، صفحه‌آرایی و مراحل مختلف چاپ و صحافی اثری که دربرگیرنده‌ی بیش از دوهزار عکس و طرح و جدول و نقشه و نت است. برای اطلاع آنهایی که بر مشکلات این کار وقوف دارند فقط به یادآوری این نکته اکتفا می‌کند که تعداد نمونه‌های اصلاح‌شده‌ی ویراستار و مؤلف تا قبل از نمونه‌ی نهایی (آخرین نمونه‌ی قبل از چاپ) بنا بر ضرورت تداوم کار تحقیق برخی سازها، در حدود ده نمونه (از متن کامل کتاب حتا در مراحل نیمه‌نهایی و پس از تصویرگذاری‌ها) بوده است.

وظیفه‌ی خود می‌دانم از مؤلف محترم کتاب آقای محمدرضا درویشی به پاس تلاش بی‌گیر و پژوهش مفید و ماندگار و نیز همکاران دیگر که با تلاش و همدلی و احساس مسئولیت این اثر را سامان بخشیدند، به‌ویژه آقای محمد افتخاری، ویراستار اثر؛ آقای حمید قربان‌جو، حروف‌نگار و صفحه‌آرا؛ خانم آرلین وارطانیان، طراح گرافیک؛ آقای ماهان نهرودی، نت‌نگار؛ آقای سینا برومند، پالایش تصاویر صمیمانه سپاس‌گزارم. برای همه‌ی این عزیزان آرزومند توفیق روزافزون در فعالیت‌های فرهنگی و هنری‌شان هستم.

در خاتمه لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خود را از دوست عزیزم آقای محمدعلی مقدم فر به خاطر همکاری صمیمانه‌اش در مرحله‌ی چاپ ابراز دارم.

محمد موسوی

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

مسیرهای طی شده برای پژوهش دایرة المعارف سازهای ایران

The paths assumed for the fulfillment of researches for the Encyclopaedia of the Musical Instrument of Iran



فهرست

۱۱	مقدمه‌ی مؤلف
۱۳	فهرست نام هنرمندان مورد استناد در جلد دوم
فصل اول - پوست‌صدهای نواحی ایران	
۲۷	رده‌بندی پوست‌صدهای نواحی ایران
۳۲	نقشه‌ی پراکندگی پوست‌صدهای نواحی ایران
بخش اول - طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) نواخته می‌شوند	
۳۵	دهل - بلوچستان (منطقه‌ی سرحد)، سیستان
۴۲	دهل (نمونه‌ی الف) - کرمان (یافت، بردسیر، سیرجان، رابری)
۵۰	دهل - خراسان (جنوب، شرق، شمال)
۶۲	دهل - گلستان (منطقه‌ی کول)
۶۶	دهل - شرق مازندران
۷۱	دهل - غرب مازندران
۷۶	دهل - جنوب البرز: گرمسار (استان سمنان)، طالقان، دماوند، ورامین و شهریار (استان تهران)
۸۷	دهل - آذربایجان شرقی
۹۱	طبل - آذربایجان شرقی (تبریز)
۹۶	دهل و طبل عزا - یزد (میلد)
۱۰۰	طبل زلزله - یزد (شاهدیه)
۱۰۴	دهل - آذربایجان غربی
۱۰۹	دهل - کرمانشاهان
۱۱۵	دهل - کردستان
۱۲۰	دهل - لرستان
۱۲۵	دهل - استان مرکزی (اراک)
۱۲۹	دهل - خوزستان (شوشتر)
۱۳۳	طبل (دهل) - خوزستان (دزفول)
۱۳۸	دهل - بختیاری
۱۴۳	دهل، پیپه، گیسر، جوهره، مرواس و... - هرمزگان
۱۶۵	طبل هشت‌گوش - عراق (کربلا، کاظمین)، ایران (تهران، دزفول و شوشتر)
۱۶۹	دهل هشت‌گوش - خوزستان (شوشتر)

بخش دوم - طبل‌های دوطرفه که با چوب (مضراب) و دست نواخته می‌شوند

- ۷۵ دهل و تیمبک - بلوچستان (منطقه‌ی مَکُران)
- ۸۲ دهل (نمونه‌ی ب) و جوره - کرمان (فَهْرَج، جیرفت، کهنوج، رابُر، سیرجان)
- ۹۰ دَمَام - بوشهر

بخش سوم - طبل‌های دوطرفه که با دست نواخته می‌شوند

- ۰۱ دُکُر (دُزُکُر، دهلک)، دهلکِ نال - بلوچستان
- ۰۸ دَمَام (طبل، ابوسمین) - خوزستان (اروندکنار، آبادان، خرمشهر)
- ۱۲ دُزُک - کرمان (سیرجان)
- ۱۷ چوغُرو - کرمان (بَم، دهستان مَرغَک)
- ۲۱ ناقارا (ناقاره، نقاره) - آذربایجان شرقی

بخش چهارم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف بسته) که با چوب (مضراب) یا دست نواخته می‌شوند

- ۳۳ ناقاره (نقاره) - گیلان
- ۴۱ دِسْرکوتین، دِسْرکیتین (نقاره) - مازندران مرکزی
- ۴۸ فوشاناقارا (فوشاناقاره) - آذربایجان شرقی
- ۵۵ تاس (طاس) و دوئِبَلَه (دوطلبه) - کردستان
- ۶۳ ناقارا (ناقاره، نقاره) - فارس، کهکیلویه و بویراحمد، کرمان (سیرجان) و بوشهر (بم و ریز)
- ۷۵ نقاره و نقاره‌خانه - خراسان، فارس، قم، گیلان، کاشان، اصفهان، خراسان، خوزستان و ...
- ۰۶ نقاره - سمنان
- ۱۰ ناقاره (نقاره) - هرمزگان (بستک، هَرَنگ)
- ۱۵ نقاره - عراق (کاظمین، کربلا)، ایران (تهران و دزفول)
- ۱۹ چورگیر (کَرّ کگیر) - سیستان، جنوب خراسان، اردبیل
- ۲۲ دهل نوبان - هرمزگان
- ۲۶ جوغ - کرمان (راوَر، بردسیر)

بخش پنجم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) با بدنه‌ی استوانه‌ای یا شبه‌استوانه‌ای که با دست نواخته می‌شوند

- ۳۱ دهل مَکُران - بلوچستان (قصرقند، روستای بُگ)
- ۳۵ کاسوره - خوزستان
- ۳۹ چینگَنگه، مریاسه، چپووه، پیپه - هرمزگان (بندرعباس)
- ۴۵ دهل شیخ فرج و بجه‌های دهل شیخ فرج - بوشهر (جزیره‌ی خارک)
- ۵۶ تمبک - نواحی مختلف ایران
- ۷۲ تمبک زورخانه - برخی نواحی ایران
- ۸۶ تمبو - برخی نواحی ایران

بخش ششم - طبل‌های یک‌طرفه (یک طرف باز) با بدنه‌ی قاب‌مانند (طوقه‌ای) که با دست نواخته می‌شوند

- ۹۲ دف - کردستان
- ۰۳ دایره‌ها - نواحی مختلف ایران

بخش هفتم - طبل‌های دوطرفه که با ضربه‌ی غیرمستقیم نواخته می‌شوند

- ۵۳ دُل (دهل) شیطانک، دهل خبر - کردستان
- ۵۸ طبلک، جفجغه، شیطان قوالی - نواحی مختلف ایران

بخش هشتم - طب‌های سه، چهار و شش‌طرفه که با چوب (مضرب) نواخته می‌شوند

۴۶۵ طب زلزله (سه، چهار و شش‌طرفه) - یزد - آبرندآباد (شاهدیه)

بخش نهم - طب‌های سایشی یا مالشی (پوست‌صداهایی که با سایش یا مالش نواخته می‌شوند)

۴۷۲ دف، دایره، دایره‌زنگی - نواحی مختلف ایران

۴۷۳ دهل، جوره و تیمبک - کرمان، هرمزگان، بلوچستان

۴۷۴ دُکُر (دهلک) و دهلک نال - بلوچستان

۴۷۵ ناقاره (نقاره) - فارس، کهکیلویه و بویراحمد، شمال غربی کرمان، شمال هرمزگان و شرق بوشهر

۴۷۶ تمبک - نواحی مختلف ایران

بخش دهم - نقش‌ها و طرح‌ها در پوست‌صداها نواحی ایران

بخش یازدهم - پوست‌صدا - خودصداها

۴۸۷ دایره‌زنگی - نواحی مختلف ایران

۴۹۴ جاریگ - کرمان (تم، دهستان مرغک)

۴۹۸ پوست‌صدا - خودصداها (برخی تکنیک‌های اجرایی در پوست‌صداها) / مؤخره

فصل دوم - خودصداها نواحی ایران

۵۰۲ رده‌بندی خودصداها نواحی ایران

۵۰۴ نقشه‌ی پراکندگی خودصداها نواحی ایران

بخش اول - خودصداها برکوبه‌ای و هم‌کوبه‌ای

۵۰۷ چوب - بلوچستان، سیستان، خراسان، کرمان، گلستان (منطقه‌ی کتول)

۵۱۱ کُترا (کُتره) - گیلان و تالش

۵۱۴ جفجفه - اصفهان (قمصر)

۵۱۷ شُوق شُوق - خوزستان (شوشتر)

۵۲۰ چاک (تخته) - هرمزگان

۵۲۳ سنج - تهران

۵۲۶ کرب، کارب، سنج، جفجفه، سنگ، چک‌چکو - خراسان، گیلان، اصفهان، فارس

۵۳۳ اُنْبُر (اُمْبُر) - خوزستان، تهران و ...

۵۳۶ سنج، شرینگ، جینگ، قاشقک، زنگ - بوشهر، هرمزگان، سیستان، سمنان، تهران و ...

۵۴۳ سنگ - گلستان (کتول) و برخی نواحی ایران

۵۴۵ تخته (لاکوتی) - آذربایجان شرقی

۵۴۷ چَلْک - مازندران

۵۵۰ لاک - مازندران

۵۵۳ تخته - اصفهان

۵۵۷ دَم‌بی (حلب) - هرمزگان (بستک)

۵۶۰ توسیلک (توسیل) - بوشهر (جزیره‌ی خارک)

۵۶۳ تشت (تشتک)، نال - بلوچستان

۵۶۶ تشت سوچلا - مازندران

۵۷۰ لگن - مازندران

۷۳	میجمه - گیلان (منطقه‌ی تالش)
۷۵	تشت - مازندران
۷۷	زنگ مدرسه - نواحی مختلف ایران
۷۹	هاون (هاونگ) - یزد، کرمان، تهران
۸۱	ناقوس آتشکده - یزد، کرمان، تهران
۸۴	زنگ زورخانه - نواحی مختلف ایران
۸۷	زنگ کُشتی - نواحی مختلف ایران
۸۹	زنگ مدرسه - نواحی مختلف ایران
۹۱	زنجیر - نواحی مختلف ایران
۹۴	کوزه (کوزک) - بلوچستان
۹۷	کوزه - کرمان (منطقه‌ی یم و نرماشیر)
۱۰۰	جله (کوزه) - هرمزگان
۱۰۲	کبابه - نواحی مختلف ایران
۱۰۶	زنجیر پایه - گیلان (سیاهکل)
۱۰۹	چوسیر (چوب سحر) - کرمان (بم و برخی مناطق دیگر)
۱۱۲	کیشوتس - کلیساهای آرامنه (تهران و...)
۱۱۵	سنجک (ضربک) - بوشهر
۱۱۷	زنگ‌ها، زنگوله‌ها، ناقوس‌ها و... - نواحی مختلف ایران
۱۲۹	دُزه - اصفهان (کاشان)
۱۳۱	جَنجَنَه، چَنجَنَه - اصفهان (کاشان)، سمنان (شاهرود)
۱۳۳	مَنیور - هرمزگان
۱۳۶	زنجیر و زنگوله - گیلان (تالش)
۱۳۸	زنگ، زنگوله - برخی نواحی ایران
۱۴۰	تک تکو - بوشهر
۱۴۳	تیرکی - مازندران
۱۴۶	جیر جیرا - آذربایجان شرقی
۱۴۹	قارقارک (قارقارکُنک) - غرب ایران (زاگرس مرکزی)
۱۵۲	دُنگ (آبدنگ) - مازندران

بخش دوم - خودصداهای تیغه‌ای

۱۵۷	قوپوز (قاووز) / زنیورک فلزی - گلستان (منطقه‌ی ترکمن‌نشین)، شمال غربی خراسان
۱۶۰	قوپوز (قاووز) / زنیورک چوبی - گلستان (منطقه‌ی ترکمن‌نشین)، شمال غربی خراسان

بخش سوم - خودصداهای سایشی

۱۶۵	قارقارک - نواحی مختلف ایران
۱۶۸	قوطفی - خوزستان
۱۷۱	تصاویر نوازندگان و سازها

مقدمه‌ی انگلیسی

مقدمه

در مقدمه‌ی جلد نخست دایرةالمعارف سازهای ایران به بررسی اهمیت شناسایی، پیدایش، سمبولیسم و نیز سابقه‌ی رده‌بندی سازها در فرهنگ‌های کهن (چین، هند، یونان)، ایران دوره‌ی اسلامی (از دیدگاه فارابی، ابن سینا، حسن کاشانی و عبدالقادر مراغی) و اروپا (موسیقی ارکستری قرن‌های هجده و نوزده، رده‌بندی ویکتور مانیون، رده‌بندی کورت زاکس و هورن بوستل، رده‌بندی هانس هاینز دراگر، رده‌بندی آندره شفنز، رده‌بندی کورت رینهارد و...) پرداختیم و به رده‌بندی سازهای رایج در ایران و ویژگی‌های کلی و مندرجات مجلدات این دایرةالمعارف اشاره کردیم.

در جلد دوم، رده‌بندی تازه‌ای برای پوست‌صداها و خودصداهای نواحی ایران ارائه شده است که محور اصلی آن نگاه از پایین به بالاست. بر این اساس، ابتدا تمام سازهای هم‌خانواده شناسایی شده‌اند و رده‌بندی بر اساس ویژگی‌های واقعاً موجود یا حتا جدید سازها صورت گرفته است، نه اینکه سازهای موجود به زور در قالب یکی از رده‌بندی‌های شناخته شده قرار گرفته باشند.

البته در کنار این نگاه از پایین به بالا، تقسیمات کلی کورت زاکس-هورن بوستل نیز مورد توجه بوده و از رده‌بندی‌های دیگری نیز بنا بر ضرورت و نیاز استفاده شده است. رده‌بندی این کتاب چون ناظر بر سازهای رایج در ایران است و گمان داریم این سازها در پژوهش‌های گسترده‌ی میدانی شناسایی شده‌اند و احتمال اضافه شدن سازهای جدید به این مجموعه ضعیف است لذا نظام دهدهی کورت زاکس-هورن بوستل را که علاوه بر تقسیم‌بندی سازها امکانی برای افزوده شدن سازهای جدید به رده‌بندی را فراهم می‌کند مورد استفاده قرار نداده‌ایم. در رده‌بندی سازهای مورد بررسی در این کتاب، خطوطی از رده‌بندی کورت زاکس-هورن بوستل، آندره شفنز، کورت رینهارد، عبدالقادر مراغی و ابونصر فارابی به کار گرفته شده‌اند و هر جا که نیاز بوده، بی‌درنگ طرح‌های جدیدی برای رده‌بندی دقیق‌تر سازها ارائه شده‌اند. تأکید می‌کنیم که این رده‌بندی برای سازهای رایج در ایران است و شاید برای رده‌بندی سازهای فرهنگ‌های دیگر همه‌ی اجزای آن مناسب نباشد. به نظر ما هیچ نوع رده‌بندی نمی‌تواند جامع و مانع باشد و از منطقی کاملاً ثابت پیروی نماید. این مسئله اشکال رده‌بندی و یا کاستی کار موسیقی‌شناس نیست بلکه در ذات و کارکرد سازها نهفته است. همین که یک ساز می‌تواند بنا بر نوع کاربرد، تکنیک‌های اجرایی، جنس مواد و... در گروه‌های مختلفی قرار گیرد پیروی رده‌بندی را از یک منطق یا الگوی ثابت، دشوار و شاید غیرممکن می‌سازد. به عنوان مثال، ما برای رده‌بندی برخی پوست‌صداها در این کتاب با مشکل مواجه شدیم. یک پوست‌صدای دوطرفه می‌تواند به سه شیوه‌ی اجرا با چوب (مضراب)، اجرا با دست و اجرا با چوب (مضراب) و دست نواخته شود و به این ترتیب پوست‌صداها در دوطرفه برحسب نوع نواختن می‌توانند در سه گروه مختلف قرار گیرند. در هر مزگان ممکن است یک پوست‌صدا با توجه به موقعیت اجرا، موضوع مراسم، خواست و نیاز نوازنده و عوامل دیگر، گاه با یک شیوه (مثلاً اجرا با چوب و دست) و گاه با شیوه‌ی دیگر (مثلاً اجرا با دست) نواخته شود. حتا گاه یک ساز در یک مراسم و موقعیت مشابه ممکن است با تکنیک‌های اجرایی مختلفی نواخته شود. این مورد را می‌توان در چگونگی نواختن دَمَام در مناطق مختلف استان بوشهر مشاهده نمود. همین مسئله ما را در رده‌بندی پوست‌صداها در هر مزگان و برخی نواحی دیگر ایران با مشکل مواجه کرده است. در این کتاب رده‌بندی برخی پوست‌صداها در دوطرفه‌ی هر مزگان از منطق ثابتی پیروی نمی‌کند زیرا این پوست‌صداها از موقعیت، کارکرد و تکنیک‌های اجرایی ثابتی پیروی نمی‌کنند. این مشکل زمانی افزون‌تر می‌شود که یک ساز در مناطق مختلف با نام‌های متفاوتی شناخته می‌شود و برعکس ممکن است یک نام برای سازهای متفاوتی به کار رود.

از ویژگی‌های این کتاب، بررسی تمام سازها در هر یک از دو گروه پوست‌صداها و خودصداها در حد امکانات واقعاً موجود، دقت در جزئیات و ارائه‌ی بیش از صدها عکس، ده‌ها طرح گرافیکی، ده‌ها نمودار و نقشه‌ی جغرافیایی، و در حد نیاز، نت‌نگاری

فیگورهای ریتمیک اجراشده توسط سازهای مختلف است. در این مجلد بیش از سیصد و پنجاه نفر به عنوان استاد نوازنده، مطلع یا راهنما مورد استناد قرار گرفته‌اند. علاوه بر عکاس اصلی این مجموعه، حداقل شانزده عکاس دیگر نیز در این مجلد همکاری داشته‌اند و در نهایت با تلاش ویراستار، گروه مترجمان و گروه فنی آماده‌سازی و چاپ، این کتاب توسط مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور در اختیار شما قرار گرفته است.

در این کتاب علاوه بر ارائه‌ی یک رده‌بندی جدید، چند رده‌ی جدید نیز به رده‌بندی سازها افزوده شده‌اند که عبارت‌اند از:

الف. پوست‌صداها، سه، چهار و شش‌طرفه

ب. پوست‌صدا-خودصداها (به عنوان یک رده‌ی دوجنسیتی)

علاوه بر موارد یادشده، این مجلد برای نخستین بار به مطالعه و معرفی سازهایی می‌پردازد که هرکدام در نوع خود در ایران و شاید هم در جهان یگانه و منحصر به فرد هستند، از جمله:

۱. جوغ، پوست‌صدایی یک‌طرفه (یک طرف بسته) با بدنه‌ای از جنس سنگ که با دست نواخته می‌شود و استفاده و کاربرد بی‌خاص و منحصر به فرد دارد.

۲. دُزک، پوست‌صدایی دوطرفه از گروه طبل‌های طوقه‌ای یا دارای قاب (دایره‌ها) که با دست نواخته می‌شود و نوعی دایره‌ی دوطرفه با محفظه‌ی صوتی بسته است.

۳. چوغ‌وَرُو، پوست‌صدایی دوطرفه از گروه طبل‌های طوقه‌ای یا دارای قاب (دایره‌ها) با قاب چهارگوش و مستطیل‌شکل که با دست نواخته می‌شود و نوعی دایره‌ی دوطرفه با محفظه‌ی صوتی باز است.

۴. طبل زلزله، پوست‌صدایی بادو، سه، چهار و شش‌دهانه. وجود این پوست‌صدا با بیش از دو دهانه (دو طرف)، رده‌بندی پوست‌صداها را که عمدتاً یک‌طرفه و دوطرفه‌اند در وضعیت جدیدی قرار می‌دهد.

۵. قوپوز (قاروز) چوبی. نوعی زنبورک قدیمی ترکمنی که از خودصداها، تیغه‌ای کمیاب در جهان به‌شمار می‌رود و با ضربه‌ی غیرمستقیم نواخته می‌شود.

در جلد دوم دایرةالمعارف سازهای ایران نیز مانند جلد اول، در زیر عنوان هر ساز، مطالب زیر آمده‌اند:

- ویژگی‌های ظاهری و ساختاری ساز
- تکنیک‌های اجرایی
- موارد و نوع استفاده
- جنس و مواد به‌کاررفته در ساختمان ساز
- جدول اندازه‌های قسمت‌های مختلف ساز
- جدول نام قسمت‌ها و قطعه‌های ساز به فارسی و گویش یا زبان محلی
- اصلی‌ترین فیگورهای ریتمیک اجراشده با ساز (بنا به ضرورت)
- تصویرهای ساز و نوازنده‌ی آن
- تصویرهایی از آیین‌ها و اماکنی که ساز در آن‌ها نواخته می‌شود (بنا به ضرورت)
- نقشه‌ی جغرافیایی و چگونگی حضور و پراکنندگی ساز در منطقه‌ی مورد نظر

تمام اطلاعات ارائه‌شده در دایرةالمعارف سازهای ایران درباره‌ی هر ساز، از طریق پژوهش‌های میدانی نگارنده (که از سال ۱۳۶۱ آغاز شده و تا زمان چاپ آخرین مجلد این دایرةالمعارف ادامه خواهد داشت) و بررسی سازهای مورد نظر در سفر به روستاها و شهرهای مختلف ایران گردآوری شده‌اند و هیچ مطلب و موضوعی بدون استناد به اطلاعات موسیقی‌دانان، نوازندگان و مطلعان محلی مناطق و نواحی مختلف ایران مطرح نشده است.

فهرست نام موسیقی‌دانان، نوازندگان و مطلعان مورد استناد در جلد دوم

بلوچستان

شادروان عثمان بلوچ: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- چابهار (روستای بونو، منطقه‌ی دشتیاری)
 امیر محمد بلوچ: نوازنده‌ی قیچک، مطلع، راهنما- چابهار
 امیر گرگیچ مذکور: نوازنده‌ی تُشتک و کوزه، دهل، دهلک و دهلک‌نال- زاهدان
 شفیع محمد بمپوری: نوازنده‌ی تُشتک و کوزه- بمپور
 شادروان محمد اشرف سربازی: مطلع و راهنما- زاهدان، سرباز
 ماشاء الله بامری: خواننده، مطلع و راهنما- ایرانشهر
 پیرمحمد شگل‌زهی: نوازنده‌ی تیمبوک- ایرانشهر (روستای جاگس)
 شادروان پیربخش شگل‌زهی: نوازنده‌ی دهل، تیمبوک و سُرنا- ایرانشهر (روستای جاگس)
 خدابخش شگل‌زهی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- ایرانشهر (روستای جاگس)
 شادروان ملنگ درزاده: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- قصرقند (روستای بان‌شیب از توابع حیط)
 ابابکر درزاده: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- قصرقند (روستای بان‌شیب از توابع حیط)
 حسین درزاده: نوازنده‌ی دهل- قصرقند (روستای بان‌شیب از توابع حیط)
 فقیر محمد درزاده: نوازنده‌ی تیمبوک- قصرقند (روستای بان‌شیب از توابع حیط)
 شادروان موسی زنگشاهی: نوازنده‌ی ریاب، خواننده و مطلع- زاهدان
 دین‌محمد زَمک زهی: نوازنده‌ی قیچک، خواننده و مطلع- زاهدان
 فیض محمد ریگی: خواننده و نوازنده‌ی تیمبوک و قیچک- زاهدان، میرجاوه
 نواب روهنده: نوازنده‌ی دهلک- ایرانشهر
 شادروان بابو غلامی: نوازنده‌ی دهلک- چابهار

سیستان

حاج یعقوب مؤمن کیخا: رقصنده، چوب‌باز و مطلع- زابل
 شادروان مستیان مالکی: نوازنده‌ی قیچک، سُرنا و مطلع- زابل
 حبیب‌الله قادر آتشگر: نوازنده‌ی قیچک، دهل و خواننده- زابل
 عباس باقری: مطلع و شاعر- زابل

خراسان

حاج حسین صادقی: قدیمی‌ترین عضو هیئت سنگ‌زنی و مطلع- سبزوار (روستای صدخُرو)
 محمدعلی نادری: عضو هیئت سنگ‌زنی و مطلع- سبزوار (روستای صدخُرو)
 حسن مرادعلی: عضو هیئت سنگ‌زنی و مطلع- سبزوار (روستای صدخُرو)
 علی‌اکبر سالار: عضو هیئت سنگ‌زنی و مطلع- سبزوار (روستای صدخُرو)
 غلام‌رضا عسکرزاده: عضو هیئت سنگ‌زنی و مطلع- سبزوار (روستای صدخُرو)
 سیما برآبادی: پژوهشگر- سبزوار
 محمدامیر استیری: پژوهشگر- سبزوار
 نایب‌علی صحرا روشن: رقصنده و چوب‌باز- شیروان، مشهد
 شادروان نیازعلی صحرا روشن: نوازنده‌ی کمانچه و دهل- شیروان، مشهد
 کلیم‌الله توحیدی: پژوهشگر، خواننده و مطلع- مشهد
 اسماعیل سازنده: نوازنده‌ی سُرنا، قُشمه، کمانچه، دهل و مطلع- سبزوار
 شادروان حسن پورعیدیان: نوازنده‌ی دوتار و مطلع- نیشابور

شادروان رمضان علی عزیزی: نوازندهی سُرنا، قُشمه، کمانچه و دهل- شیروان
 ابراهیم سلم آبادی: نوازندهی دهل- بیرجند
 احمد سلم آبادی: نوازندهی دهل- بیرجند
 جابر زارع: نوازندهی سُرنا و دایره، خواننده و مطلع- بیرجند
 محمدحسین رفیعی: نوازندهی نی و مطلع- خوسف
 حسین مالکی: نوازندهی تمبک و دایره- خوسف
 علی میرعلی زاده: نوازندهی دهل- بیدخت گناباد
 حسن عبدالله زاده: نوازندهی سُرنا، دوسازه، نی، دهل و دایره- بیدخت گناباد
 اسماعیل مرادی: نوازندهی دوسازه و مطلع- بیدخت گناباد
 محمدعلی نجیبی: نوازندهی نی و مطلع- فردوس
 رضا اسدزاده: خواننده و مطلع- قاین
 محمدرضا هادی زاده: نوازندهی نی و مطلع- قاین
 علی شکوهی: نوازندهی دایره- قاین
 قربان شکوهی: نوازندهی ساز، دوسازه و مطلع- قاین
 علی بی کس: نوازندهی نی و مطلع- قاین (روستای خونیک پایین)
 محمدحسین سعادت پور: نوازندهی ساز، نی و مطلع- قاین
 حسین فیوجی: خواننده و مطلع- قاین
 محمد لطیفی فرد: نوازندهی دهل- تربت جام، تایباد
 غلام علی پور عطایی: نوازندهی دوتار، خواننده و مطلع- تربت جام
 نوروز سازنده: نوازندهی دهل- چناران (روستای خریج)
 حسین سازنده: نوازندهی سُرنا، قُشمه و مطلع- چناران (روستای خریج)
 غلام علی دلپذیر: نوازندهی دایره- تربت جام
 حسین بیبی: نوازندهی دایره- بجنورد (روستای باغچغ)
 شادروان حسین عاشوری مقدم: نوازندهی نقاره و سرپرست نقاره خانه- طبس
 حسن عاشوری مقدم: نوازندهی نقاره- طبس
 عزیزالله طلوعی: نوازندهی نقاره- طبس
 علی عاشوری: نوازندهی نقاره- طبس
 امیر اقوام شکوهی: نوازندهی نقاره خانهی آستان قدس رضوی- مشهد
 احمد اقوام شکوهی: نوازندهی نقاره خانهی آستان قدس رضوی- مشهد
 امیر روشن: پژوهشگر (در مورد نقاره خانهی آستان قدس رضوی)- تهران
 حامد فکوهی: پژوهشگر (در مورد نقاره خانهی آستان قدس رضوی)- تهران
 هوشنگ جاوید: پژوهشگر و مطلع- خراسان و نواحی دیگر ایران

گلستان (منطقه‌ی ترکمن نشین)

شادروان آناقربان قلیچ تغانی: پژوهشگر، مطلع و راهنما- گرگان
 قلیچ انوری: نوازندهی دوتار، خواننده، مطلع و راهنما- گنبد کاووس
 مرجان انوری: نوازندهی قوپوز (قاووز)- گنبد کاووس
 اورخیا عوض خواجه: نوازندهی قوپوز (قاووز)- گنبد کاووس
 پایرام دُردی: مطلع- گنبد کاووس (روستای خوجه لُر، بخش کلاله)
 یعقوب سرگل زایی سیستانی: مطلع (در مورد چورگیر- کرک گیر)- آزادشهر
 صفر گله‌ی گلدیانی: نوازندهی قُشمه و مطلع- گنبد کاووس (بخش کلاله، روستای پاشای)

گلستان (منطقه‌ی کتول)

شادروان حسین علی خسروی: نوازنده‌ی سُرنا، کمانچه، شمشاد، دهل و دایره- علی آباد کتول (روستای پیچک محله)
 رقیه خدادادی: نوازنده‌ی دست دایره- فاضل آباد علی آباد کتول
 سید احمد حسینی: نوازنده‌ی دوتار و مطلع- علی آباد کتول
 شادروان علی اصغر اصلانی کتولی: نوازنده‌ی دوتار، نی، خواننده و مطلع- علی آباد کتول (روستای پیچک محله)
 عیسی فیوج: نوازنده‌ی کمانچه، خواننده و مطلع- فاضل آباد علی آباد کتول

مازندران

علی مهدی نژاد: نوازنده‌ی تَشْت سوچلا و مطلع- ساری (روستای سیدمحله)
 حسین مهدی نژاد: نوازنده‌ی تَشْت سوچلا و مطلع- ساری (روستای سیدمحله)
 حسین طیبی: نوازنده‌ی لله‌وا و سُرنا، خواننده و مطلع- ساری
 مهتابه امیری دادوگُلایی: نوازنده‌ی تَشْت و لاک و لگن- ساری
 آقاجان فیوج‌زاده: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- ساری
 حسین علی‌زاده: نوازنده‌ی دَسَرکوتین- ساری
 علی علی‌زاده: نوازنده‌ی دَسَرکوتین- ساری
 محمدرضا اسحاقی: نوازنده‌ی دوتار، کمانچه و دهل، خواننده و مطلع- بهشهر (روستای گرجی محله)
 احمد محسن پور: پژوهشگر، نوازنده‌ی کمانچه- قائم‌شهر (روستای قادی‌کلاه) و ساری
 شاهرخ کرمانی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- نوشهر (روستای موسی‌آباد)
 محمد داودی: مطلع و راهنما- نوشهر
 عیسی افشار: نوازنده‌ی دهل- تنکابن (روستای مازِ کنگ‌سره)
 نصرالله افشار: نوازنده‌ی دهل- تنکابن (روستای کُنده‌سره)
 روح‌الله افشار: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- تنکابن (روستای کُنده‌سره)
 نجف ابراهیم‌نژاد: نوازنده‌ی شیپور و مطلع- بهشهر (روستای گرجی محله)
 شعبان مهرپرور: مطلع (در مورد چورگیر- کرک‌گیر)- بهشهر
 بهرام مهرپرور: مطلع (در مورد چورگیر- کرک‌گیر)- بهشهر
 مصطفی علی‌زاده: نوازنده‌ی کمانچه و مطلع- ساری
 جهانگیر نصری اشرفی: پژوهشگر
 مسعود آبروش: مطلع- قائم‌شهر

گیلان و تالش

حاج ابوالقاسم پیروز: (عَبْرایی): نوازنده‌ی کُرب و تک‌خوان نوحه- لاهیجان
 آرش پیروز: (عَبْرایی): نوازنده‌ی کُرب- لاهیجان
 حسن تقی‌پور: مطلع و راهنما- لاهیجان
 گیلان خوش‌نواز: نوازنده‌ی نقاره- سیاهکل (روستای بیدرون و لشکریان)
 رضا محمدپور: نوازنده‌ی زنجیرپایه- سیاهکل
 افشین فدایی: نوازنده‌ی زنجیرپایه- سیاهکل
 حسن افراسیابی: نوازنده‌ی زنجیرپایه- سیاهکل
 احیاء سلیم‌امامی: مطلع- فومن (محل آلیان، دهستان آلیان)
 آرمن فریدی: نوازنده‌ی تمبوره و تار، پژوهشگر، مطلع و راهنما- رشت، تالش
 عزیز مشتاق: نوازنده‌ی سُرنا، کمانچه و نقاره- سیاهکل (روستای گُجیل)
 رحمت رحمتی: نوازنده‌ی سُرنا و نقاره- املش (روستای یوسف‌آباد)

حسین علی صفری: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع-رشت، دیلمان
شادروان عزیز فلاحتکار: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع-سیاهکل (روستای دُزدک)
غلام حسین فلاحتکار: نوازنده و مطلع-سیاهکل (روستای دُزدک)
فریدون پوررضا: خواننده و مطلع-رشت
ستار فلاحتکار: نوازنده‌ی نی و مطلع-سیاهکل (روستای دُزدک)
علی عبدلی: پژوهشگر و مطلع-رضوانشهر
کیومرث نوروزی: مطلع-رضوانشهر
عطاءالله پورشفقته: نوازنده‌ی دایره-آسالم (روستای خلیفه‌آباد)
مصیب پرنده: نوازنده‌ی دایره و خواننده-سیاهکل
محمدرضا کفشدار: نوازنده‌ی نقاره-آستانه‌ی اشرفیه

آذربایجان شرقی

وحید اسداللهی: نوازنده‌ی ناقارا- تبریز، تهران
حبیب صیرفی: نوازنده‌ی تار آذربایجانی و مطلع-تبریز
علی فرشباف: نوازنده‌ی کمانچه و مطلع-تبریز
محمد فرشباف: نوازنده‌ی ناقارا و مطلع-تبریز
سیروس جمالی: نوازنده‌ی تار، مطلع و راهنما-تبریز
حبیب چَرَندابی: سازنده‌ی جیرجیرا، خراط و مطلع-تبریز
جعفر جواهری: نوازنده‌ی سُرنا، بالابان و مطلع-مراغه
بیاض مهری: نوازنده‌ی دهل-مراغه
امیراحمد راست‌بُد: نوازنده‌ی کمانچه و مطلع-تبریز، تهران
ایوب پاشنگ: نوازنده و سازنده‌ی قوال، ناقارا، قوشاناقارا و مطلع-تبریز
کیوان جوراچی: مطلع (در مورد چورگیر- کرک‌گیر)-اردبیل، تهران
حسن اصغری منفرد: سرپرست گروه طبل نوازان مسجد چوخورلر-تبریز
خسرو مقدم نصیری: متولی مسجد چوخورلر و مطلع-تبریز
هوشنگ طباطبایی محمدی: معاون متولی مسجد چوخورلر و مطلع-تبریز
مقصود رحیمی: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
اکبر بحری: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
ابراهیم خفایی: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
مهرداد طباطبایی: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
سجاد طباطبایی: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
فرهاد شایگان: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
سعید سلمان‌پور: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
ناصر شریف‌زاده: نوازنده‌ی طبل، مسجد چوخورلر-تبریز
احمد نورزاد: نوحه‌خوان و مطلع، مسجد چوخورلر-تبریز
تقی برادر: نوازنده‌ی شیپور، مسجد چوخورلر-تبریز
عادل نجار کریمی: نوازنده‌ی سنج، مسجد چوخورلر-تبریز

آذربایجان غربی

یرواند داودیان: نوازنده‌ی کمانچه و دهل-ارومیه (روستای گردآباد)
واهان داودیان: نوازنده‌ی سُرنا و دهل-ارومیه (روستای گردآباد)

ملی حسن: نوازنده‌ی باغلاما و مطلع- ارومیه (روستای بند)
 دالله هرتیس: نوازنده‌ی سُرنّا، بالابان، دوزله و مطلع- نقده
 بلام چپانه: خواننده و مطلع- نقده
 کبیر یزدانی: نوازنده‌ی سُرنّا، بالابان، دوزله و مطلع- نقده
 محمدعلی محمودی: نوازنده‌ی ساز عاشیقی، خواننده و مطلع- نقده

خوزستان

سید مهدی قائمی (میرقلندر): مرشد خانقاه خاکسار، نوازنده‌ی انبر و شق شق، خواننده و مطلع- شوشتر
 سادروان هوشنگ فرهنگ: نوازنده‌ی سُرنّا، تار و دهل- شوشتر
 ملاعبدهیهانی: بابای زار و مشایخ و مطلع- آبادان، اروندکنار
 عباس مسلم نژاد: خواننده و مطلع- اهواز
 یوفیق مهاوی: نوازنده‌ی رباب (ربابه) و مطلع- اهواز
 میر مزبانیان: نوازنده‌ی کاسوره- اهواز
 سادروان محمدعلی شهامی: خواننده، نوازنده‌ی تمبک و دهل- شوشتر
 عبیدی اسدبهار: نوازنده‌ی نی جفتی و مطلع- شوشتر
 سادروان رضاقلی صافدل: نوازنده‌ی دهل- مسجد سلیمان (ایل بختیاری)
 سادروان عبدالمحمد پورمحمدی: نوازنده‌ی گُرنا، سُرنّا و مطلع- مسجد سلیمان (ایل بختیاری)
 ماشاءالله پورلیاف: سرپرست هیئت مارش شهدای مسجد جامع- دزفول
 عبدالمجید دباغ: سرپرست هیئت مارش شهدا- دزفول
 حسین منتظر قائم (ارده‌چی): مطلع و مسئول هیئت چهارده معصوم حسینی‌های سادات، محله‌ی حیدر خونه- شوشتر
 مسلم منتظر قائم (ارده‌چی): مطلع و عضو هیئت چهارده معصوم حسینی‌های سادات- شوشتر
 عباس صفایی‌نیا: نوازنده‌ی نقاره و مطلع- شوشتر
 علی اکبر ارده‌چی: مطلع و بانی هیئت حسینی‌های سادات- شوشتر

بوشهر

احمد علیشرفی: نوازنده‌ی نی انبان، نی جفتی و مطلع- بوشهر
 محسن شریفیان: نوازنده‌ی نی انبان، نی جفتی و پژوهشگر- بوشهر
 اصغر قربانی: نوازنده‌ی تار و مطلع- بوشهر
 سعید شنبه‌زاده: نوازنده‌ی دَمّام، نی انبان و پژوهشگر- بوشهر
 محمدرضا بلادی: مطلع و پژوهشگر- بوشهر
 محمدرضا نوش‌زاد: مطلع- بوشهر
 علی اکبر هنرور: مطلع و نوازنده- بوشهر
 عبدالعزیز رضازاده: مطلع و نوازنده- بوشهر
 ابراهیم ابن‌رومی: خواننده و نوازنده‌ی دَمّام- بوشهر
 سادروان جعفر بردک‌نیا: نوازنده‌ی دَمّام- بوشهر
 حاج آقا غلامی: مسئول گروه دَمّام مسجد بهبهانی‌ها و مطلع- بوشهر
 حیدر سلمانی: نوازنده‌ی دایره- کنگان، بندر ثلاث (روستای بَنک)

هرمزگان

سادران درویش محمد بازماندگان (بابادریش): بابای زار و نوبان، خواننده و نوازنده‌ی تمبیره‌ی نوبان و دهل- جزیره‌ی قشم
 ناخدا صالح صفاری: نوازنده‌ی دهل، شرینگ و مطلع- جزیره‌ی قشم (روستای لافت)

سید حسین حاجی امام: نوازنده‌ی سنج- ابرندآباد (شاهدیه)
 فضل‌الله میرجلیلی: سرپرست گروه طبل‌ها و مطلع- ابرندآباد (شاهدیه)
 سید حسین میرحسینی ابرندآبادی: خواننده‌ی تعزیه و راهنما- ابرندآباد (شاهدیه)
 میرزا علی اکبر میرجلیلی: خواننده‌ی تعزیه و مطلع- ابرندآباد (شاهدیه)
 علی‌رضا حاجی: نوازنده‌ی دهل و طبل- مید
 عباسعلی زاهدی: نوازنده‌ی دهل و طبل- مید

کرمان

جهانگیر مسعودی: نوازنده‌ی دهل- سیرجان (روستای فخرآباد حمزه‌پور)
 نوروز فیوج پشت‌لُر: نوازنده‌ی سُرنا، کرنا و مطلع- سیرجان (روستای فخرآباد حمزه‌پور)
 صولت مرادی: نوازنده‌ی جوهره- سیرجان (روستای فخرآباد حمزه‌پور)
 محمد ابراهیم آبادی (حاجی‌سازی): نوازنده‌ی سُرنا و دهل- فُهرج (روستای علی‌آباد تدین)
 حسین زیدآبادی: نوازنده‌ی دهل- فُهرج (روستای علی‌آباد تدین)
 محمد حدادی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- کهنوج (روستای علی‌آباد رودبار)
 عباس کرامت: نوازنده‌ی جوهره و خواننده- کهنوج (روستای علی‌آباد رودبار)
 احمد حدادی: نوازنده‌ی دهل- کهنوج (روستای علی‌آباد رودبار)
 فؤاد توحیدی: نوازنده‌ی دف، تنبور، پژوهشگر و مطلع- کرمان
 رستم آبرین: نوازنده‌ی دهل- بَرَدَسیر (خرمن‌ده)
 دادعباس بهزادی: نوازنده‌ی دهل- رابُر
 ماندگار نوایی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- بافت
 غلامحسین مرادی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- رابُر
 علی تیمورپور: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- بَرَدَسیر (خرمن‌ده)
 عبدل‌علی زاده: نوازنده‌ی جوغ- رابُر
 مهدی قربانی: نوازنده‌ی دُرک- سیرجان و رفسنجان
 سهراب عیسی‌پور: نوازنده‌ی سُرنا، دهل، نقاره و مطلع- سیرجان
 عباس پرنده‌کام: نوازنده‌ی سُرنا، دهل، جوهره و مطلع- رابُر (روستای کهنوج)
 اصغر علی‌پور: نوازنده‌ی دایره و خواننده- رفسنجان
 محمدعلی شرفایی: نوازنده‌ی چوغُرو، مطلع- بَم (روستای بیدخون، دهستان مَرغک)
 امیر تیموری: راهنما- رابُر

لرستان

کَس علی مه‌ری: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- کوه‌دشت
 عباس گُل مرادی: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع- کوه‌دشت
 شادروان شامیرزا مرادی: نوازنده‌ی سُرنا، کمانچه و مطلع- دورود
 رضا مرادی: نوازنده‌ی سُرنا، کمانچه و دهل- دورود
 علی‌رضا فرزین: پژوهشگر و مطلع- خرم‌آباد
 ایرج رحمان‌پور: خواننده و مطلع- کوه‌دشت
 مصطفی رحمتی: پژوهشگر و مطلع- خرم‌آباد
 شادروان همت‌علی سالم: نوازنده‌ی کمانچه و مطلع- خرم‌آباد

مرکزی

احمد نظم آبادی: نوازنده‌ی سُرنا، دهل، نی و مطلع-اراک

عباس فرهای: مطلع-اراک

رضا جواهری وحدت: راهنما-خنجین

رضا خلاوی: راهنما-کمیجان

کرمانشاهان

نامخاص ضیادی: نوازنده‌ی دهل-کرمانشاه

نظر آرام‌بین: نوازنده‌ی سُرنا و مطلع-کرمانشاه (محلله‌ی زورآباد)

شاه‌مراد کبرایی: مطلع-صحنه (محلله‌ی سنگ‌چین)

آقامراد کبرایی: مطلع-صحنه (محلله‌ی سنگ‌چین)

سید طاهر یارویسی: خواننده، نوازنده‌ی تنبور و مطلع-گوران

شادروان سید خلیل عالی‌نژاد: نوازنده‌ی تنبور، خواننده و پژوهشگر-صحنه، کرمانشاه

علی‌اکبر مرادی: نوازنده‌ی تنبور، خواننده و مطلع-گوران، کرمانشاه

سید آرش شهریاری: نوازنده‌ی تنبور، خواننده و مطلع-گوران، صحنه، کرمانشاه

کردستان

خلیفه میرزا آغ‌غوئی: خلیفه‌ی قادریه، خواننده و نوازنده‌ی دف-سنندج

شادروان خلیفه کریم صفوتی: خلیفه‌ی قادریه، خواننده و نوازنده‌ی دف-سنندج

شیخ صلاح‌الدین نقشبندی: خلیفه‌ی نقشبندیه و مطلع-سنندج

علی‌رضا غوئی: خواننده و نوازنده‌ی دف و تاس-سنندج

عبدالرحمن غوئی: خواننده و نوازنده‌ی دف و تاس-سنندج

توفیق ملکی: پژوهشگر و مطلع-سنندج

حمیدرضا اردلان: موسیقی‌شناس و پژوهشگر-کردستان و نواحی مختلف ایران

هوشنگ جاوید: پژوهشگر و مطلع-کردستان و نواحی مختلف ایران

عباس کمندی: خواننده و مطلع-سنندج

محمد بهمنی: نوازنده‌ی سُرنا، دوزله، نرمنای و مطلع-سنندج

عبدالله نبی‌الهی: نوازنده‌ی دهل و تمبک-سنندج

برات نورایی: نوازنده‌ی دهل-سنندج

یدالله نورایی: نوازنده‌ی دهل-سنندج

فارس

فرود گرگین‌پور: موسیقی‌دان، نوازنده‌ی کمانچه و مطلع-ایل قشقایی

پروین بهمنی: خواننده و مطلع-ایل قشقایی

گنج‌علی سلمانی‌پور: نوازنده‌ی کرنا، نقاره و مطلع-ایل قشقایی

حسین‌علی سعادت‌تی: نوازنده‌ی کرنا، سُرنا و نقاره-ایل قشقایی

محمد رضا علوی‌نژاد: مطلع (در مورد نقاره‌خانه‌ی شاه‌چراغ)-شیراز

عبدالرسول مرادی: مطلع (در مورد نقاره‌خانه‌ی شاه‌چراغ)-شیراز

حسین‌الله ابراهیم‌نژاد: مطلع (در مورد نقاره‌خانه‌ی شاه‌چراغ)-شیراز

منوچهر چهره‌نگار: عکاس و مطلع (در مورد نقاره‌خانه‌های شیراز)-شیراز

شادروان رمضان سازنده (استا آهن): نوازنده‌ی کرنا، سُرنا و مطلع-جهرم

شادروان رضاقلی شعبانی: نوازنده‌ی کرنا، سُرنّا، نی، تار و مطلع- نورآباد ممسنی (روستای بکش)
جواد حسینی نژاد: مطلع- استهبان

چهارمحال و بختیاری

شادروان حسین حیدری سورشجانی: نوازنده‌ی کرنا، سُرنّا، کمانچه و مطلع- شهرکرد (روستای سورشجان)
علی حیدری سورشجانی: نوازنده‌ی دهل- شهرکرد (روستای سورشجان)
علی اکبر مهدی پور دهکردی: نوازنده‌ی کرنا، سُرنّا، کمانچه و مطلع- شهرکرد
محمد طقانیان: نوازنده‌ی کمانچه- شهرکرد، اصفهان
خدایار ابراهیمی: مطلع- شهرکرد
حسن چوپانی: نوازنده‌ی دایره و خواننده- شهرکرد
پیمان بزرگ‌نیا: نوازنده‌ی دایره و مطلع- فارسان
محمدحسین خلیلی بروجنی: مطلع، راهنما و پژوهشگر- بروجن، شهرکرد

کهکیلویه و بویراحمد

محمد جواد بشارتی: پژوهشگر و مطلع- کهکیلویه و بویراحمد و سایر نواحی ایران
علی محمد نعیمی نژاد: نوازنده‌ی کرنا، نقاره و مطلع- یاسوج
علی نعیمی نژاد: نوازنده‌ی نقاره- یاسوج

تهران

ابراهیم قنبری مهر: طراح و سازنده‌ی ساز- تهران
قباد رضایی: دارنده‌ی مجموعه‌ی زنگ‌ها و زنگوله‌ها، مطلع و راهنما- گیلان، تهران
رضوانه حقیری: بازسازی طبلک و چغچغ- تهران
خداداد بحیرایی: بازسازی قارقارک غرب ایران- تهران
رضا نجاری: کَبّاده‌کش- تهران
مانی جفرودی: بازسازی چوغُرو- تهران
فرزانه ایزدی: بازسازی قارقارک- تهران
حسین حاجیان: نوازنده‌ی دهل- طالقان (روستای زیدشت و آرموت)
قدرالله محبی: نوازنده‌ی کمانچه و مطلع- طالقان (روستای زیدشت و آرموت)
باباخان جمفری: نوازنده‌ی سُرنّا، مطلع- دماوند (روستای سریندون)
محمد ذوالفقاری: نوازنده‌ی دهل- دماوند (روستای سریندون)
رجب زحل: سرپرست گروه عزاداری حسینی‌های کربلایی‌های مقیم تهران- تهران
علی فاخر: مطلع (در مورد مراسم حسینی‌های کربلایی‌های مقیم تهران)- تهران
ابراهیم تاجیک: نوازنده‌ی دهل، خواننده و مطلع- شهریار (روستای محمودآباد)
اکبر نفریه: نوازنده‌ی سُرنّا و مطلع- شهریار (روستای فردوس)
اکبر قوامی: نوازنده‌ی سُرنّا، دهل و مطلع- شهریار (روستای علی‌آباد درازه)
شمس‌الله لاله: نوازنده‌ی سُرنّا، نی و مطلع- ورامین (قرچک)
ایرج لاله: نوازنده‌ی سُرنّا و مطلع- ورامین (قرچک)
فرج‌الله لاله: نوازنده‌ی دهل- ورامین (قرچک)
باقر لاله: مطلع- ورامین (قرچک)
اسقف اعظم سبو سرکیسیان: مطلع (در مورد کِشوتس)- تهران
ناریک هارطونیان: راهنما و مترجم (در مورد کِشوتس)- تهران

همچنین از تمام کسانی که با عشق، محبت و رغبت، یار و همکار نگارنده در سفرهای پژوهشی بودند و یا در تهران نگارنده را در زمینه‌های مختلف اطلاع‌رسانی یا آماده‌سازی این کتاب یاری نموده‌اند تشکر می‌کنم. در این میان رضا معطریان (عکاس و فیلمبردار که نود درصد تصاویر این کتاب با تلاش او فراهم شده است)، حمیدرضا اردلان (پژوهشگر و موسیقی‌شناس)، محسن شریفیان (نوازنده و پژوهشگر)، محمدجواد بشارتی (پژوهشگر) و هوشنگ جاوید (پژوهشگر) نقش بسزایی داشته‌اند و عکاس‌ها: جاسم غضبان‌پور، میرحسین سحرخیز، احمد طاهرپور، ساسان مؤیدی، اصغر کریم‌پور احمدی، شهلا کاشانی، عزیزالله نعیمی، فرهاد ورهرام، محمود مروّتی، شهرام گلپریان، محسن سجادی، حسن کشفی، فؤاد توحیدی، سیروس جمالی، علی‌رضا فرزین، ابراهیم ایزدجو و رافی آرزومانیان

بهر روز شهامت: صدابردار

محمد کاظم زمانی آقای: صدابردار و هماهنگ‌کننده‌ی تعدادی از سفرهای پژوهشی

هومان اسعدی: همکاری در ترجمه‌ی برخی متن‌ها از انگلیسی به فارسی

ساسان فاطمی: ترجمه و تشریح برخی اصطلاح‌ها

علی ادیب‌راد: ترجمه و ویرایش فنی مقدمه‌ی انگلیسی

نادر نوذری: پاکتویس بخشی از دست‌نوشته‌ها

کیوان پهلوان: ارائه‌ی اطلاعات مربوط به چند نوع دایره

منصوره ثابت‌زاده: در اختیار گذاشتن تعدادی عکس

حمید قربان‌جو: حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی

آرلین وارطانیان و مرجان کشانی: گرافیک

سینا برومندی: پالایش تصاویر

فرزانه مالکی دیزجی: طراحی نقش‌ها در پوست‌صداها

به‌ویژه محمد افتخاری که ویراستاری این کتاب را با دقت و حوصله‌ی زیاد انجام داد و یقین دارم بدون کار طاقت‌فرسای او این کتاب آماده‌ی چاپ و انتشار نمی‌شد

و محمد موسوی، مدیر مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور که با حُسن نظر، همدلی و پی‌گیری، این دایرة‌المعارف را چاپ و منتشر کرده است. بی‌شک بدون تدبیر، صبر و فراهم نمودن بهترین امکانات و نیروهای انسانی توسط او، آماده‌سازی و چاپ این مجموعه با مشکلات فراوان مواجه می‌شد. از همه‌ی این یاران سپاس‌گزارم.

محمد رضا درویشی

بهار ۱۳۸۴